

TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE TATAR TÜRKÇESİ ARASINDAKİ SÖZ DİZİMİ FARKLILIKLARI ÜZERİNE*

On The Syntactic Differences Between Turkey Turkish and Tatar Turkish

Caner KERİMOĞLU

Özet

Türk lehçeleriyle ilgili karşılaştırmalı çalışmaların sayısı son yıllarda hızla artmaktadır. Ses ve şekil bilgisini esas alan çalışmaların yanı sıra söz dizimini konu edinen karşılaştırmalı çalışmalar da yayımlanmaktadır. Biz bu makalede Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesini söz dizimi bakımından karşılaştırarak iki lehçe arasındaki söz dizimi farklılıklarını tespit etmeyi amaçladık. Her iki lehçeyi kelime grupları, cümle öğeleri ve cümle türleri olarak üç başlık altında karşılaştırdık ve dikkat çeken söz dizimi farklılıkları üzerinde durduk. Çalışmamızda Tatar dilcilerinin söz dizimi konusundaki farklı görüşlerine de yer verdik.

Anahtar Kelimeler: Söz Dizimi, Cümle Bilgisi, Tatar Türkçesi.

Abstract

Recently, the number of comparative studies about Turkish dialects is rapidly increasing. Besides phonetic and morphological studies, syntactic comparisons are also being published. In this article, we aimed to establish the syntactic differences between Turkey Turkish and Tatar Turkish by comparing these two dialects in terms of their syntactic characteristics. We compared the phrases, the parts of the sentence and the types of the sentences. However, we emphasized the notable syntactic differences between Turkey Turkish and Tatar Turkish. In this study, we were also interested in different views of Tatar linguists about syntax .

Key Words: Syntax, Tatar Turkish, Turkey Turkish.

1. Giriş

Son yıllarda Türk lehçeleriyle ilgili karşılaştırmalı çalışmaların sayısı hızla artmaktadır. Bu çalışmalar, geniş bir coğrafyada konuşulan Türk dilinin kolları arasındaki benzerlik ve farklılıkların tespitini kolaylaştırmakta, farklı zaman ve mekanların Türkçe üzerindeki etkilerinin belirlenmesi ve değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Kökeni aynı olan lehçelerin karşılaştırılması sonucunda elde edilen veriler, bize lehçeleşme sürecinde yaşanan değişimleri ve bu değişimlerde rol oynayan faktörleri de (coğrafya, komşu diller vb.) tespit etme imkânı vermektedir.

Türkçenin çeşitli kolları arasında fonetik ve morfolojik bakımdan yapılan karşılaştırmalı çalışmalar yanında, özellikle 90'lı yıllardan sonra, sentaktik karşılaştırmaların da yapıldığını görmekteyiz.¹ Biz bu çalışmamızla Türk lehçeleri arasında yapılan bu karşılaştırmalı söz dizimi

* Bu çalışma, doktora tezimize dayanmaktadır; daha ayrıntılı bilgi için tezimize bakılabilir: Caner Kerimoğlu, **Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Dizimi**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Danışman: Prof. Dr. Zeki Kaymaz, Basılmamış Doktora Tezi), İzmir, 2006.

¹ Ertuğrul Yaman, “*Türkiye Türkçesine Göre Özbek Türkçesindeki Söz Dizimi Farklılıkları Üzerine*”, **3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996**, Ankara 1999, s. 1235-1240; Ertuğrul Yaman, **Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması**, TDK yay., Ankara, 2000; Metin Karaörs, “*Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinin Kelime Grupları, Cümle Çeşitleri (Sentaks) Bakımından Karşılaştırılması*”, **TDAY-Belleten 1996**, Ankara, 1999, s. 129-144; Metin Karaörs, “*Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesinin Kelime Grupları, Cümle Çeşitleri (Sentaks) Bakımından Karşılaştırılması*”, **3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996**, Ankara, 1999, s. 613-623; Himmet Biray-Nergis Biray, “*Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Sentaks Bakımından Karşılaştırılması Üzerine Bir Deneme*” **Gazi Eğitim**

çalışmalarına katkıda bulunmayı amaçladık. Söz dizimi bakımından karşılaştırmak üzere Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesini seçtik.

2. Metot

Kullandığımız metot üzerinde kısaca durmanın çalışmanın değerlendirilmesine katkıda bulunacağını düşünüyoruz. Bilindiği gibi Türkiye gramer yazımında söz dizimiyle ilgili pek çok konu (takısız isim tamlaması, edat tümleci, birleşik cümle türleri vb) tartışılmaktadır. Söz dizimi unsurlarının tanımı ve tespiti konusunda görüş birliğine varıldığını söylemek güçtür. Biz, kelime grupları ve cümle konusunda genel kabul gören bir çalışma olmadığı için, son yıllardaki yayımlarda nispeten daha sık kullanıldığını gördüğümüz Muharrem Ergin'in tasniflerini temel aldık.²

Söz dizimini üç temel bölüme ayırdık: Kelime grupları, cümle unsurları, cümle türleri.³ Karşılaştırmalarımızı bu başlıklar altında yaptık. İki lehçe arasındaki söz dizimi farklılıklarının tespitini amaçladığımız bu çalışmamızda, Tatar gramerciliğindeki söz dizimi yazımında kullanılan belli başlı tasniflere de yer verdik. Bu tasnifler, Tatar gramerciliğinin söz dizimine yaklaşımı konusunda, az da olsa, fikir verecektir. Türkiye'de tartışılan bazı konuları Tatar dilcilerin nasıl değerlendirdiğini görmenin, tartışmalara yeni bakış açılarıyla yaklaşmada faydalı olacağı düşüncesindeyiz.

3. Karşılaştırma

3.1. Kelime Gruplarının Karşılaştırılması

“Cümle içinde kavramlar arasında ilişki kurmak üzere birden çok kelimenin belirli kurallar ile yan yana getirilmesinden oluşan, yapı ve anlamındaki bütünlük dolayısıyla cümle içinde tek bir nesne veya hareketi karşılayan ve herhangi bir yargı bildirmeyen kelimeler topluluğu”⁴ şeklinde tanımlanan kelime grupları Türkiye gramerciliğinde farklı şekillerde tasnif edilmiştir.⁵ Bu tasniflerin çoğu M.

Fakültesi Dergisi, Dr. Himmet Biray Özel Sayısı, s. 22-45; Feyzi Ersoy, “Çuvaş Türkçesiyle Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması”, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I**, Ankara, 2004, s. 1075-1096.

² M. Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak yay., İstanbul, 1993.

³ Türkiye gramerciliğindeki söz dizimi araştırmalarında gelenek halini alan “kelime grubu-cümle-cümle türleri” sırasına uyuyoruz; ancak bu sıralamanın söz dizimi unsurlarının oluşum basamaklarını gösterdiğini düşünmüyoruz. Kelime gruplarının cümlelerden kısaltıldığı, bu nedenle oluşum bakımından cümleden sonra geldiği düşüncesindeyiz. Kelimeden kelime grubuna, kelime grubundan cümleye gidildiği şeklinde bir görüşe katıldığımız için değil, gramer yazımında kabul gören bu sıralamayı bozmama düşüncesinden hareketle kelime gruplarını cümleden önce inceliyoruz. (Cümleyi kelime grubundan önce inceleyen araştırmacılar da vardır: R. Şimşek **Türkçe Sözdizimi**, Trabzon, 1987; S. Eker, **Çağdaş Türk Dili**, Grafiker yay., Ankara, 2003. L. Karahan eserinin 2004 yılındaki baskısında tasnifini değiştiren ve cümleyi kelime grubundan önce işler: L. Karahan **Türkçede Söz Dizimi**, Akçağ yay., Ankara, 2004.)

⁴ Zeynep Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK yay., Ankara, 1992, s. 100

⁵ Tahsin Banguoğlu, **Türkçenin Grameri**, TDK yay., Ankara, 1998, s. 497-519; Vecihe Hatipoğlu, **Türkçenin Sözdizimi**, TDK yay., Ankara, 1972, s. 2-95; V. Hatipoğlu, “*Kelime Grupları ve Kuralları*”, **TDAY-Belleten 1963**, Ankara, 1988, s. 203-204; M. Kaya Bilgegil, **Türkçe Dil Bilgisi**, Dergah yay., İstanbul, 1982, s. 115-162; Rasim Şimşek, **Türkçe Sözdizimi**, Trabzon, 1987, s. 321; Leyla Karahan, **Türkçede Söz Dizimi**, Akçağ yay., Ankara, 1999, s. 11; Mazhar Kükey, **Türkçe'nin Sözdizimi**, Ankara, 1975, s. 3; Sıtkı Sağlam, **Türkçenin Sözdizimi**, Diyarbakır, 1977, s. 3-4; Sezai Güneş, **Türk Dili Bilgisi**, İzmir, 2003, s. 309-340; İbrahim Delice, **Türkçe Sözdizimi**, Kitabevi yay., İstanbul, 2003, s. 17; Aleaddin Mehmedoğlu, **Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi**, Aşyan yay., Adapazarı, 2001, s. 22-27; Ahmet Beserek, **Türkçede Cümle Yapısı**, Milli Eğitim Bakanlığı yay., İstanbul, 1991, s. 29-30; Siddık Akbayır, **Cümle ve Metin Bilgisi**, Deniz Kültür yay., Ankara, 2003, s. 5; N. Yılmaz-E. Ceylan, **Türk Dili El Kitabı**, Grafiker yay., Ankara, 2003, s. 201-207; Süer Eker, **Çağdaş Türk Dili**, Grafiker yay., Ankara, 2003, s. 361-379; H. İbrahim Usta, “*Türkiye Türkçesinde Kelime Grupları ile İlgili Bir Sınıflandırma*”, **Türk Dili**, S. 579, Mart 2000, s. 209; İsmet Cemiloğlu, **14. yy Ait Bir Kısas-ı Enbiya Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi (KE)**, TDK yay., Ankara, 1994, s. 3-46; İ. Cemiloğlu, **Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme (DK)**, TDK yay., Ankara, 2001, s. 1-59; Metin Karaörs, **Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri**, Erciyes Üniversitesi yay., Kayseri, 1993; Rasih Erkul, **Cümle ve Metin Bilgisi**, Ankara, 2004, s. 4-20; Ertuğrul Yaman, **Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması**, TDK yay., Ankara, 2000, s. 35-172; A. S. Ertane Baydar-T. Baydar, “*Türkiye Türkçesinde Kelime Grupları*”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 16, Erzurum 2001, s. 27-47

Ergin'in tasnifini esas almıştır. Biz de bu tasnifi kullanıyoruz: 1. Tekrarlar 2. Bağlama grubu 3. Sıfat tamlaması 4. İsim tamlaması 5. Aitlik grubu 6. Birleşik isim 7. Birleşik fiil 8. unvan grubu 9. Ünlem grubu 10. Sayı grubu 11. Edat grubu 12. İsnat grubu 13. İlgi grubu 14. Yönelme grubu 15. Bulunma grubu 16. Çıkma grubu 17. İsim-fiil grubu 18. Sıfat-fiil grubu 19. Zarf-fiil grubu⁶ 20. Kısaltma grubu⁷.

Tatar gramerciliğinde kelime grupları Türkiye gramerciliğine göre farklı şekillerde tasnif edilir.

Tatar dilci **Gıybad Alparov**, eserinde kelime grupları için ayrı bir bölüm oluşturmaz. Ancak tamlamaları cümle unsurlarından biri olarak kabul eder ve şu tasnifi yapar:

Tamlamalar (*Ayırğıçlar*)

1. Sıfatlı tamlama: *kızıl kalem*, *timérçé Ali* “demirci Ali”, *biş at* “beş at”
2. İyelikli tamlama: *miném kitabım* “benim kitabım”, *anıñ süzé* “onun sözü”, *İdil yulgası* “İdil nehri”⁸

Yazar, cümle unsuru olarak gördüğü ve sıfatlara bağlı unsurlar şeklinde açıkladığı “*açıklav*”lara da şu örnekleri verir: *ul minnen olırak* “o benden daha büyük”, *bik ozın kéşé* “çok uzun kişi”⁹

Bir diğer Tatar dilci **V. N. Hangildin**'in tasnifi şu şekildedir:

1. Yöneticili Kelime Grupları (*İyertülé Süz Tézmesé*): Bunlar da yönetici unsurun türüne göre bölümlenir.

- a. İsim yöneticili kelime grupları: *béznéñ öyde* “bizim evde”, *iské sandık* “eski sandık”, *Davut abıy* “Davut ağabey.”
- b. Sıfat yöneticili kelime grupları: *küzge kürénérlek* “göze görünür”, *alaça tuşlı* “alaca dışlı”, *bik iské* “pek eski”
- c. Fiil yöneticili kelime grupları: *koyaş çıguvin* “güneşin doğuşunu”, *yeşén turında söylerge* “şimşek hakkında konuşmak”
- d. Zarf yöneticili kelime grupları: *bik irte* “çok erken”, *şayan balalarça* “yaramaz çocuklar gibi”
- e. Zamir yöneticili kelime grupları: *min üzém* “ben kendim”, *ipteşlernéñ hemmesé* “dostların hepsi”, *sin üzéñ* “sen kendiñ”

2. Sıralı Kelime Grupları (*Tézülé Süz Tézmesé*): Yönetici bir unsur yoktur. Grubu oluşturan unsurlar eşit öneme sahiptir. *Alnı-artnı* “önü arkayı”, *uñnı-sulnu* “sağı solu”, *Kayum abıy bélen Ehmét ipteş* “Kayum ağabey ile Ahmet arkadaş”, *kırlar hem bolınnar* “kırlar ve otlaklar”¹⁰

Söz dizimi alanının en önemli uzmanlarından biri olan **M. Z. Zekiyev**, “iki ya da birkaç müstakil sözün bütünleyici bir münasebete girmesi neticesinde ortaya çıkan ve tam bir düşünceyi bildiren dizi”

⁶ Çalışmamızda M. Ergin'in tasnifini kullandığımızı ifade etmiştik. Ancak terim konusunda Gramer Terimleri Sözlüğü'ndeki terimlere bağlı kaldık. (Zeynep Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK yay., Ankara, 1992). M. Ergin'in kullandığı partisip, gerundium vb terimlerin yerine sıfat-fiil, zarf-fiil terimlerini kullandık.

⁷ M. Ergin, age., s. 355-375

⁸ G. Alparov, **Saylanma Hizmetler**, Kazan, 1945, s. 127-129

⁹ age., s. 129-130

¹⁰ V. N. Hangildin, **Tatar Télé Grammatikası**, Kazan, 1959, s. 327-347

olarak tanımladığı kelime gruplarının düşünceyi benzer düşüncelerden ayırıcı ve somutlaştırıcı bir iş gördüğünü ifade eder.¹¹

Yazar kelime gruplarını, 1958 yılında yayımladığı *Hezêrgé Tatar Edebiy Têlé (Sintaksis)* adlı eserinde grubu yöneten unsura göre “yöneticisi isim olan kelime grupları” ve “yöneticisi fiil olan kelime grupları” olarak iki başlıkta incelemiş, daha sonra da yönetilen unsurun türüne göre bu iki ana grubu alt bölümlere ayırmıştır.¹²

M. Z. Zekiyev, 1984 yılında yayımladığı *Hezêrgé Tatar Edebiy Têlé Sintaksısı hem Punktuatsiyesé* adlı eserinde ilk tasnifini genişletmiştir. Yazar bu eserinde kelime gruplarını farklı ölçülere göre tasnif eder. İlk tasnifini gruba katılan sözlerin sayısına göre yapar:

1. Basit kelime grupları (Gadi süz tézme): İki unsurdan oluşurlar. *Kitapnı ukuv* “kitabı okumak”, *iké östel* “iki masa”.

2. Birleşik kelime grupları (Katlavlı süz tézme): En az iki basit kelime grubundan oluşur. *Kilesé atnaga kaytuv* “gelecek hafta dönmek”, *biş kapçık on* “beş kap un”¹³

M. Z. Zekiyev, ikinci tasnifini ise grubu oluşturan unsurlar arasındaki anlam ilişkilerine göre yapar:

1. Geçici kelime grupları (İréklé süz tézme): Her iki unsur da anlamlarını korur. Kalıplaşma söz konusu değildir. *vatanını yaratuv* “vatanını sevmek”, *tuganım bélen yazışuv* “kardeşim ile yazışmak”

2. Deyimleşmiş kelime grupları (Frazelogik süz tézme): Anlam kalıplaşmıştır. Unsurlar ilk anlamlarını yitirmiştir. *iske töşérüv* “akla düşürmek, hatırlamak”, *hetérge aluv* “hatıra almak, hatırlamak”¹⁴

Yazar son tasnifinde grupta yönetici olan kelimenin türünü esas alır. İki ana bölümü belirledikten sonra alt bölümleri yardımcı unsurlara göre yapar:

1. Fiil Grupları (Figıl Süztézmeler)

a. İsimli fiil grupları: *aña söylev* “ona söylemek”, *bérevné kürüv* “birini görmek”, *balta bélen kisüv* “balta ile kesmek”

b. Sayılı fiil grupları: *ikénçé bolup* “ikinci olarak”, *cidev kildéler* “yedisi geldi”

c. Zarflı ve sıfatlı fiil grupları: *yalgız kaluv* “yalnız kalmak”, *kurkunç dip bélüv* “korkunç diye bilmek”, *bıyıl ukuv* “bu yıl okumak”

d. Fiilli fiil grupları: *kiyéngéç utıruv* “giyinmek için oturmak”, *tirlev öçén yöğérüv* “terlemek için koşmak”, *baruvga hezérülenüv* “gitmek için hazırlanmak”

2. İsim Grupları (İsém Süztézmeler)

a. İsimli isim grupları: *başkort yégété* “başkurt yiğidi”, *timér körek* “demir kürek”, *duslarımnan Ehet* “dostlarımdan Ehet”

¹¹ M. Z. Zekiyev, *Hezêrgé Tatar Edebiy Têlé Sintaksısı hem Punktuatsiyesé (HTETSP)*, Kazan, 1984, s. 21

¹² M. Z. Zekiyev, *Hezêrgé Tatar Edebiy Têlé (Sintaksis) (HTET)*, Kazan, 1958, s. 30-58

¹³ M. Z. Zekiyev, *HTETSP*, s. 23

¹⁴ age., s. 23

- b. Sıfatlı ve zarflı isim grupları: *al tañ* “al tan”, *kiñ sahra* “geniş sahra”, *yahşı at* “güzel at”, *cidé yıllık plan* “yedi yıllık plan”, *keyéfsézrek vakıt* “keyifsiz vakit”
- c. Sayılı isim grupları: *cidé yıl* “yedi yıl”, *cidé buvın* “yedi nesil”
- d. Fiilli isim grupları: *ukıgan kéşé* “okuyan kişi”, *kaytır yul* “dönecek yol”
- e. Yüklemlı isim grupları. “Yuk, kirek, tiyêş” gibi isim cümlelerinde yüklem olabilen kelimelerle kurulan gruplardır. *Kirek kader ikmek* “gereği kadar ekmek”, *karalırga tiyêşlé materialler* “bakılması gereken materyaller”

3. Sıfat Grupları (Sıfat Süztézmeler):

- a. İsimli sıfat grupları: *halıkka tañış* “halka tanıdık”, *cırğa osta* “türküde usta”, *urtasınnan sınık* “ortasından kırık”, *buyı bélen zur* “(boyu ile) boyca büyük” *yafrak kébék yem-yeşil* “yaprak gibi yemyeşil”
- b. Zarflı sıfat grupları: *bugén matur* “bugün güzel”, *yeşlerçe saf* “gençler gibi saf”, *tölkédey heyleker* “tilki gibi hilekar”
- c. Fiilli sıfat grupları: *yörérge yahşı* “yürümek için güzel”, *kiyerge uñay* “kiymesi iyi”

4. Zamir Grupları (Almaşlık Süztézmeler): *duslarımnan tégésé* “dostlarımdan diğeri” *tañışlarımnan monısı* “tanıdıklarımdan bu”

5. Sayı Grupları (San Süztézmeler): *ahırdan altınçı* “sondan altıncı”, *urtadan bişénçé* “ortadan beşinci”

6. Zarf Grupları (Revêş Süztézmeler): *bugén irtén* “bugün erken”, *şaktıy zur* “çok büyük”

7. Yüklemlik Kelimelerle Kurulmuş Gruplar (Heberlék Süzlé Süztézmeler): *kirek, yuk, bar* gibi yüklem olabilen kelimelerle kurulan gruplardır. *siña mömkin* “sana mümkün”, *ukutuvçı öçén kirek* “öğretmen için gerek”.¹⁵

M. Z. Zekiyev’in bu tasnifi 1999 yılında yayımlanan ve “baş redaktör” olarak M. Z. Zekiyev’in öncülüğünde hazırlanan **Tatar Grammatikası III (Sintaksis)** adlı eserde de aynen kullanır.¹⁶ F. S. Safiullina ve M. Z. Zekiyev’in birlikte yayımladıkları *Hezérge Tatar Edebiy Têlé* adlı eserde de M. Z. Zekiyev’in tasnifi esas alınır.¹⁷

Yukarıdaki tasniflerde de görüldüğü üzere, Tatar dilcileri grubu adlandırırken ana unsuru esas almaktadırlar. Ana unsur isim ise gruba “isim grubu”, sıfat ise “sıfat grubu” demektedirler. Bunu Türkiye Türkçesinde bir örnekle şöyle açıklayabiliriz:

- a. Çok güzel film. b. Çok güzel konuştu.

a’daki örnekte “*çok güzel*” grubu, ana unsur olan “*güzel*” sıfat olduğu için “sıfat grubu”dur. Oysa aynı grup b’deki örnekte “zarf grubu” kabul edilir. Çünkü ana unsur olan “*güzel*”, bu cümlede fiili niteleyen bir zarftır.

¹⁵ M. Z. Zekiyev, age., s. 25-40

¹⁶ **Tatar Grammatikası III (Sintaksis)**, Kazan-Moskova, 1999, s. 53-82

¹⁷ F. S. Safiullina-M. Z. Zekiyev, *Hezérge Tatar Edebiy Têlé*, Kazan, 2002, s. 324-325

Tatar gramerciliğindeki kelime grubu tasniflerinin üzerinde kısaca durduktan sonra, Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesindeki kelime grupları arasında tespit ettiğimiz farklılıkları şu şekilde sıralıyoruz:

1. Tatar Türkçesinde sıfat tamlamalarında Türkiye Türkçesine göre farklı bir kullanım dikkat çeker. O da sayı sıfatı alan zaman bildiren isimlerin çokluk eki alabilmesidir: *utız yıllar* “otuz yıl”, *öç atnalar* “üç hafta”. Oysa Türkiye Türkçesinde isimler sayı sıfatıyla nitelendiğinde çokluk eki almaz: *Beş hafta, üç ay* vb.

2. Tatar Türkçesinde isim-fiil gruplarında da dikkat çeken farklılıklar vardır. Türkiye Türkçesinde ancak iyelik eki alarak kurulabilen bazı yapılar Tatar Türkçesinde iyelik eki olmaksızın kullanılabilir. *Sin kilüv miña dert östedé*. “Sen(in) gelme(n) bana dert oldu/dert ekledi” vb

3. Bazı sıfat-fiil ekleri ortak olsa da bu eklerle kurulan grupların kullanımında ve yapısında farklılıklar görülmektedir. Türkiye Türkçesinde aktiflik bildiren *-(y)An* ekinin köken bakımından Tatar Türkçesindeki eşi olan *-GAn* sıfat-fiili daha çok pasiflik bildirmek için kullanılır. Bu bakımdan Türkiye Türkçesindeki *-Dik* sıfat-fiiline benzer: *Kéşeden işétkenén...* “İnsanlardan duyduğunu...” *Baskan ciréñ özélsén* “Bastığı(in) toprağın dağılsın” Bu eki alan fiilin faili, çoklukla, nitelediği isimde bulunan iyelik ekinden anlaşılır: *éçken suviñ* “içtiğ(in) suyun”, *kaytkan avilñ* “döndüğ(ün) köyün”

Tatar Türkçesinde farklı bir kullanımı olan bir diğer ek ise *-(y)AsI* ekidir. Bu sıfat-fiil eki Türkiye Türkçesindeki *-(y)AcAk* gibi kullanılabilir: *kilesi kunak*. “gelecek misafir”. Zamirlerle kullanıldığında da iyelik eki almayabilir: *Béz barası cir*. “Bizim gideceğ(imiz) yer.”

Tatar Türkçesindeki *-Ar* sıfat-fiil eki Türkiye Türkçesindeki *-mAk* isim-fiiline yakın bir şekilde kullanılabilir. *Avılga kiter öcén* “Köye gitmek için” vb.

4. Türkiye Türkçesinde *-p* zarf-fiil ekiyle kurulan grupların öznesi ile ana cümlenin öznesi aynı olur: *Ali okula gidip (Ali) arkadaşlarını çağırmıştı*. (Ali). Tatar Türkçesinde *-p* zarf-fiiliyle kurulan gruplarda işi yapan, cümlenin öznesinden farklı olabilmekte ve ekten sonra gelebilmektedir. *Kük kükrep yañgir yavdı*. “Gök gürleyip (gürledi), yağmur yağdı” *Kazlar bélen tul kül yanınnan ütép, ... Yakup ikénçé uramga kilép çıktı*. “Kazlar ile dolu gölün yanından geçip, ... Yakup ikinci sokağa geldi”¹⁸

Türkiye Türkçesinde zarf-fiilli grubun öznesi *-p* ekinden sonra gelememektedir: **Okula gidip Ali arkadaşlarını çağırmıştı*. vb

5. Her iki lehçe arasında tekrar gruplarının yapısında, sıralama yönünden farklı dizilişler göze çarpmaktadır. Türkiye Türkçesindeki tekrarlarda hece sayısı eş değil ise tek heceli unsur önce gelir : *don gömlek, top tüfek* vb.¹⁹ Tatar Türkçesinde bu diziliş farklıdır: *hatın-kız* “kız kadın” vb. Tatar Türkçesinde yazımla ilgili bir farklılık daha vardır. O da tekrarı oluşturan unsurların arasına kısa çizgi - konmasıdır: *ayırım-ayırım, çatır-çotır* vb.

6. Tatar Türkçesinde *fiil + yardımcı fiil* kuruluşunda görev alan yardımcı fiillerin sayısı Türkiye Türkçesinde bu görevle kullanılan yardımcı fiil sayısından oldukça fazladır. (*kür-, tor-, al-, yaz-, ciber-, başla-, yat-, kal-, utır-, bir-, bar-, kil-, töş-, tot-, kit-, kuy-, sal-, cit-, bét-, çık-, taşla-, bél-, bul-, mataş-, at- vb*) Ayrıca *-p* zarf-fiili Tatar Türkçesinde *fiil + yardımcı fiil* kuruluşunda sıklıkla kullanılır: *Nişlep*

¹⁸ Bu farklı kullanım tarihî metinlerde de karşımıza çıkmaktadır: “Genel Türkçenin temayülü, *-p* ile kurulmuş zarf-fiilli parçalardaki fiil tabanlarının birinci tamlayıcıları (özneleri. C. K.) ile temel parçanın aynı olması yönündedir. İncelediğimiz metinlerde bu ekle kurulan zarf-fiilli parçalarda bunun tersi de mümkündür. (Mustafa Uğurlu, **Memluk Türkçesinde Zarf-fiilli Parçaların Dizimi**, TDK yay., Ankara, 1999, s. 71)

¹⁹ O. N. Tuna, “Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi”, **TDAY-Belleten 1982-1983**, Ankara, 1986, s. 163-228

yatasıñ “Ne edip duruyorsun” vb. Türkiye Türkçesinde bu yapıda daha çok ünlü zarf-filleri kullanılır: *gidiver*, *bakadur* vb.

7. Tatar Türkçesinde *bér* “bir” sayısı yüz ve binli sayılardan önce de kullanılabilir. *bér yöz* “yüz”, *bér bin sigéz yöz altı* “bin sekiz yüz altı” vb. Türkiye Türkçesinde bir sayısının bu tür bir kullanımı yoktur.

8. Türkiye Türkçesinde bulunma grubuyla bildirilen kesirli ifadeler Tatar Türkçesinde çıkma grubuyla bildirilir: *bişten iké* “beşte iki”, *dürtten bér* “dörtte bir” *öçten bér* “üçte bir” vb

9. Tatar Türkçesindeki ilgi gruplarında yer alan ilgi ekli unsurun diğer unsurdan sonra kullanıldığı örneklerle rastlanır: *Séz bu hatnı miném ukıganda* “Siz bu mektubu benim okuduğunuzda”, *suvıñ temé avızda miném* “suyun tadı ağızda benim.” vb

3.2. Cümle Unsurlarının Karşılaştırılması

Türkiye’deki gramer yazımında tartışılan konulardan birisi de cümle unsurlarıdır. Cümle unsurlarının neler olduğu ve hangi ölçülere göre belirlenmesi gerektiği uzun yıllar tartışılmıştır.²⁰ Biz cümle unsurlarını, **M. Ergin**’in tasnifine uyararak, *özne*, *yüklem*, *nesne*, *yer tamlayıcısı* ve *zarf* şeklinde beşe ayırıyoruz. Cümle başı edatlarıyla ünlem edatlarını *cümle dışı unsur* kabul ediyoruz.²¹ Hemen hemen bütün gramerlerde cümle unsurları M. Ergin’ın tasnifine benzer şekilde sınıflandırılır. Ancak unsurlar belirlenirken kabul edilen ölçüye göre farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Meselâ, işlevi esas alan dilcilerin “zarf” kabulü, şekli esas alan dilcilere göre farklı olmaktadır.

“Saat üçte geldim.” cümlesindeki “saat üçte” unsuru işlevi esas alanlara göre zaman bildirdiği için “zarf”, şekli esas alan dilcilere göre hâl eki aldığı için “yer tamlayıcısı”dır.

Türkiye gramerciliğinde söz dizimi konusunda işlev-şekil tartışması devam etmektedir. Biz çalışmamızda M. Ergin’ın kabullerini esas aldık. Her bakımdan mükemmel bir tasniften söz edilemeyeceği için temel bir çalışmadan hareket edilmesinin daha doğru olacağını düşünüyoruz.

Türkiye gramerciliğinin aksine Tatar gramerciliğinde üzerinde anlaşılan tasniflerin varlığından söz etmek mümkündür. Özellikle **M. Z. Zekiyev**’ın söz dizimi alanındaki görüşleri hemen her dilci tarafından kabul görmüş, sıklıkla kullanılmıştır.

²⁰ Cümle unsurlarıyla ilgili görüşler için bkz: A. Cevat Emre, “*Türkçede Cümle*”, **TDAY-Belleten 1954**, Ankara, 1988, s. 128-152; T. Banguoğlu, age., s. 524; M. Ergin, age., s. 376; T. N. Gencan, **Dilbilgisi**, Ayraç yay., Ankara, 2001, s. 103-123; H. Ediskun, **Türk Dilbilgisi**, Remzi Kitabevi yay., İstanbul, 1999, s. 352; K. Bilgegil, age., s. 12-43; H. Dizdaroğlu, **Tümcebilgisi**, TDK yay., Ankara, 1976, s. 77; İ. Z. Burdurlu, **Uygulamalı Cümle Çözümlemeleri**, Karınca Matbacılık yay., İzmir, 1967, s. 17-49; N. Atabay-S. Özel-A. Çam, **Türkiye Türkçesinin Sözdizimi**, TDK yay., Ankara, 1981, s. 57; V. Hatipoğlu, age., s. 100; M. Kükey, age., s. 47; S. Sağlam, age., s. 30-31; R. Şimşek, age., s. 46; L. Karahan, **Türkçede Söz Dizimi 1999**, s. 55-56; Z. Korkmaz-A. B. Ercilasun-H. Zülfiyar. . . (komisyon), **Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri**, Yargı yay., Ankara, 2001, s. 177-190; S. Güneş, age., s. 344-350; Y. Yörük, **Örneklili Uygulamalı Tümce Bilgisi**, Eğitim yay., Ankara, 1985, s. 6-32; A. Beserek, age., s. 45-46; C. Alyılmaz, **Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi**, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fak. yay., Erzurum, 1994, s. 134-213; M. Karaörs, age., s. 36; İ. Cemiloğlu, **KE**, s. 87; İ. Delice, age., s. 134-141; S. Akbayır, age., s. 29; Ahat Üstüner, “*Cümlelerin Öğeleri Konusundaki Karışıklıklar*”, **Türk Dili**, sayı 533, Ocak 1998, s. 18-31; S. Eker, age., s. 353-358; E. Ceylan-N. Demir, age., s. 208-212

²¹ Türkiye’deki dilcilerin büyük bir kısmı cümle unsurlarını belirlerken bu beşli tasnife uymaktadır. Ancak “edat tümleci” gibi farklı önerilerde bulunanlar da vardır. Bu konuda bkz. Baki Akgül, “*Edat Tümleçleri*”, **Türk Dili**, XVI. C., sayı 190, Temmuz 1967, s. 800-803; B. Akgül, “*Gene Edat Tümleçleri*”, **Türk Dili**, XVII. C., sayı 195, Aralık 1967, s. 248-249; T. N. Gencan, “*Edat Tümleçleri*”, **Türk Dili**, XVI. C., sayı 192, Eylül 1967, s. 907-911; T. N. Gencan, “*Edatlar ve Edat Tümleçleri*”, **Türk Dili**, XVII. C., sayı 198, Mart 1968, s. 680-684; Kemal Demiray, “*Edat Tümleçleri Konusunda Doğan Düşünceler*”, **Türk Dili**, XVII. C., sayı 193, Ekim 1967, s. 16-18; Hikmet Dizdaroğlu, “*Edat Tümleçleri Üzerine*”, **Türk Dili**, XVII. C., sayı 197, Şubat 1968, s. 579-582.

M.Z. Zekiyev eserlerinde işlevi ön planda tutan bir metot kullanır. Bu nedenle, Tatar gramerciliğinde söz dizimi unsurları belirlenirken işlev esas alınır ve buna göre tasnifler yapılır.²²

Gıybad Alparov cümle unsurlarını ana ve yardımcı unsurlar olarak ikiye ayırır. Ana unsurlara *özne (iye)* ve *yüklemi (heber)* dahil ederken *nesne (temamlık)*, *tamlayan (ayırğıç)*, *açıklayıcılar (açıklavlar)* ve *yardımcılara bağlanan yan unsurları (yardemléklerde beylengen iyerçénler)* da yardımcı unsurlar olarak belirler.²³ “Tamlayanlar” cümle içerisinde geçen isim ve sıfat tamlamalarının tamlayanlarıdır. Kelime grubu olan bu unsurları Alparov, cümle unsurları arasında inceler. Alparov, “cümlede sıfatlara bağlı olarak söylenen unsurlar” olarak tanımladığı “açıklayıcıların” karşılaştırma, benzetme ve fazlalaştırma gibi görevleri olduğunu belirterek, şu örnekleri verir:²⁴ *Ul minnen olırak* “O benden büyük” (karşılaştırma), *Taştay katı* “Taş gibi sert” (benzetme); *İñ yahşi eş* “En güzel iş” (fazlalaştırma). “Yardımcılara bağlanan yan unsurlar” ise edat gruplarıdır. Alparov bu unsurları da bağlanış şekillerine göre üçe ayırır : 1. Ayrılma halinden sonra gelenler: *Kilgennen son* “geldikten sonra”; *annan élék* “ondan önce” vb. 2. Yaklaşma halinden sonra gelenler: *Avılga taba* “köye doğru”; *doşmanga karşı* “düşmana karşı” vb. 3. İlgi (genitif) ekinden sonra gelenler: *Sinéñ bélen* “senin ile”; *séznéñ öçén* “sizin için”²⁵

V. N. Hangildin cümle unsurlarını *özne (iye)*, *yüklem (heber)*, *tamlayan (ayırğıç)*, *nesne (temamlık)*, *zarf (hel)* olarak belirler.²⁶ Hangildin, tamlayana Alparov gibi cümle içerisindeki isim ve sıfat tamlamalarının tamlayanlarını dahil eder. Üçüncü bir tamlayan türü olarak da ara sözleri (*östéme süz*) kabul eder. Ara söze örnek olarak verdiği cümlelerden biri şudur:²⁷ *...Nefisenéñ anası, Zeytüne apa, gazeta kitérep, bik katı kurkıttı* “Nefise’nin annesi, Zeytüne abla, gazete getirerek çok korkuttu.”

M. Z. Zekiyev, 1958 yılında yayımladığı eserinde cümle unsurlarını şu şekilde tasnif eder: *Özne (iye)*, *yüklem (heber)*, *tamlayan (ayırğıç)*, *nesne (temamlık)*, *zarf (hel)*, *cümlenin herhangi bir bölümüne gramatik bir bağla bağlanmayan unsurlar (ünlemler, cümle başı edatları, ara sözler)*.²⁸ Yazar, 1984’te yayımladığı “Hezergé Tatar Edebiy Télé Sintaksısı hem Punktatsiyesé” adlı eserde bu tasnifini daha da genişleterek şu şekilde tablolastırır:²⁹

a. Ana unsurlar (*Baş kisekler*)

1. *Özne (İye)* 2. *Yüklem (Heber)*

b. Yardımcı unsurlar (*İyerçén kisekler*)

1. *Tamlayan (Ayırğıç)* 2. *Nesne (Temamlık)* 3. *Zarf (Hel)* 4. *Ara söz (Anıklagıç)*

c. Modal unsurlar (*Modal kisekler*)

²² Bilindiği gibi, gramer tarihindeki tartışmaların pek çoğu *suret-mana* ikiliğinden kaynaklanmaktadır. Dil ile ilgili tartışmalar da çoklukla bu iki kavram etrafında şekillenir. F. de Saussure’nin *dil-söz* (language-parole), N. Chomsky’nin *edinim-kullanım* (competence-performance) ve *iç yapı-dış yapı* (deep structure-surface structure) kavramları etrafında yeni görüşler ileri sürülmüştür. Türkiye’deki ve dünyadaki söz dizimi tartışmalarıyla ilgili daha geniş bilgi için doktora tezimize bakılabilir. Tatar dilcilerinin cümle unsurlarını işleve göre tespit ettiğini ifade etmiştik. Tatar gramerciliğindeki nesne, zarf vb kabulleri ve bunlarla ilgili örnekler için bkz: Caner Kerimoğlu, **Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Dizimi**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir, 2006, s. 155-200.

²³ G. Alparov, age., s. 120-122

²⁴ age., s. 129-130

²⁵ age., s. 130

²⁶ V. N. Hangildin, age., s. 379

²⁷ age., s. 437

²⁸ M. Z. Zekiyev, **HTET**, s. 75-176

²⁹ M. Z. Zekiyev, **HTETSP**, s. 40

1. Ünlemler (*İndeş süz*) 2. Cümle başı edatları (*Kéréş süz*)

Tamlayan konusunda Alparov ve Hangildin'in görüşlerine katılır, cümledeki isim ve sıfat tamlamalarının tamlayanlarını bu başlık altında inceler. Fakat Zekiyev, Hangildin'in tamlayanlara dahil ettiği ara sözleri ayrı bir cümle unsuru kabul eder. Yazar, Türkiye'deki gramerlerde genellikle cümle dışı unsurlar olarak değerlendirilen ünlemleri ve cümle başı edatlarını da modal unsurlar başlığı altında cümle unsurları arasında inceler.³⁰

F. S. Safiullina, Zekiyev'in değerlendirmelerine katılarak şu tasnifi yapar: özne (*ıye*), yüklem (*heber*), tamlayan (*ayırğıç*), zarf (*hel*), nesne (*temamlık*), ara söz (*anıklagıç*), ünlem ve cümle başı edatları (*indeş hem kéréş süzler*)³¹

Tatar Grammatikası III (Sintaksis)³² ve **Hezergé Zaman Tatar Edebiy Telé**³³ adlı eserlerde de Zekiyev'in tasnifi kullanılmış, cümle unsurları özne (*ıye*), yüklem (*heber*), tamlayan (*ayırğıç*), zarf (*hel*), nesne (*temamlık*), ara söz (*anıklagıç*), ünlemler (*indeş süzler*) ve cümle başı edatları (*kéréş süzler*) olarak belirlenmiştir.

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere, Tatar gramerlerinde *tamlayan* (*ayırğıç*), *ara söz* (*anıklagıç*) gibi Türkiye dilciliğinde cümle unsuru kabul edilmeyen unsurlara da yer verilir. *Özne*, *yüklem*, *nesne* ve *zarf* sınıflaması iki lehçede de ortaktır. Ancak Türkiye gramerciliğinde *yer tamlayıcısı*, *dolaylı tümleç* gibi terimlerle farklı başlıklar altında incelenen unsurlar Tatar dilcileri tarafından *zarf* adı altında incelenir ve işleve göre değerlendirilir.

İki lehçenin cümle unsurları arasında tespit ettiğimiz belli başlı farklı kullanımlar şunlardır:

1. Bilindiği gibi Türkçedeki isim cümlelerinde yüklem bazen bildirme eki almayabilir. Bu, daha çok üçüncü şahsın özne olduğu cümlelerde görülür: *O, buradaki en çalışkan öğrenci.* vb Ancak Tatar Türkçesinde, Türkiye Türkçesinden farklı olarak birinci ve ikinci şahıslarda da karşımıza sıklıkla çıkmaktadır. Fakat bu cümlelerde bu şahısların zamirleri mutlaka kullanılır: *Sin ukıtuvcı.* "Sen öğretmen(sin)", *Min vraç* "Ben doktor(um)"

2. Meçhul çatılı ve gereklilik kipinin 3. şahsıyla çekimlenmiş bir yükleme sahip bazı cümlelerde her iki lehçede de özne bulunmaz. Tatar Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak iki cümle tipinde daha özne bulunmaz. *-rllk*, ekiyle fiilden türetilmiş bir yükleme sahip cümlelerde ve *-p* zarf-fiil ekini almış bir fiilden sonra *bul-* fiilinin yüklem olarak kullanıldığı cümlelerde özne bulunmayabilir: *Bétté, dip uyladı Mahibeder. İndé hezér yabışıp ylasañ da, İshaknı cıñép bulmayaçak.* "Bitti diye düşündü Mahibeder. Şimdi kapanıp ağlasan da, İshak'ı yenmek mümkün olmayacak." *Kıpçak ve bolgarnı tél ve goréf-gadetten ayırıp bulmıy.* "Kıpçak ve Bulgar'ı dil ve adetlerden ayırmak mümkün değil." *Taktanı turmasız vatarlık tügél.* "Tahtayı baltasız kırmak mümkün değil." vb

3. Tatar Türkçesinde 1. ve 2. ya da 2. ve 3. ya da 1. ve 3. şahıs zamirleri bir cümlede birlikte özne olarak kullanılıyorsa ve bu zamirler birbirlerine zıtlık bildiren bağlama edatlarıyla (*ye...yeise, yeki* vb.) bağlanmışsa yüklem kendisine yakın olan zamir ile uyuma girer. (*Min yeki sin barırsın.* "Ben veya sen gidersin")

Türkiye Türkçesinde ise böyle bir durumda iki ayrı cümle kurulur. (*Ya ben giderim ya da sen gidersin.*)

³⁰ age., s. 86.

³¹ F. S. Safiullina, *Tatar Têlênde Süz Tertibé*, Kazan, 1974, s. 47-61

³² *Tatar Grammatikası III (Sintaksis)*, s. 83-158

³³ F. S. Safiullina-M. Z. Zekiyev, age., s. 329-340

3.3. Cümle Türlerinin Karşılaştırılması

Türkiye dilciliğinde cümleler sınıflandırılırken çoklukla dört ölçü kullanılır: Yapı, yüklem türü, yüklem yeri, anlam. Ancak cümleler bu ölçülere göre sınıflandırılırken farklı kabuller karşımıza çıkar. Özellikle cümlelerin yapı bakımından tasnifi konusundaki karmaşa dikkat çekicidir: “Türkçede birleşik cümle var mıdır? Basit cümleyle birleşik cümle arasında ne gibi farklar vardır? İsim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil grupları birleşik cümle yapar mı? Şart cümlesi yargı bildirmediğine göre, birleşik cümlede yardımcı cümle görevi görebilir mi? Birleşik cümle kurduğu kabul edilen “ki” bağlacının diğer bağlaçlardan farkı nedir? Sıralı ve bağlı cümle olarak kabul edilen cümleler birleşik cümle içerisinde mi incelenmelidir?”³⁴ Pek çok dilci bunlara benzer sorulara cevap aramıştır. Cümle türleri ile ilgili tartışmalar (özellikle yapı bakımından cümleler konusunda) devam etmektedir.

Biz çalışmamızda cümle türlerini şu şekilde tasnif ettik:

1. Yapı bakımından cümleler : Basit cümle, birleşik cümle (şartlı birleşik, ki’li bileşik, iç içe birleşik)
2. Yüklem türüne göre cümleler: İsim cümlesi, fiil cümlesi.
3. Yüklem yerine göre cümleler: Kurallı cümle, devrik cümle.
4. Anlamına göre cümleler: olumlu, olumsuz, soru.

Tatar gramerciliğinde cümleler genellikle “basit cümle” ve “birleşik cümle” ana başlıkları altında incelenir.

Tatar dilci **G. Alparov**, cümleleri türlere ayırırken dış yapıya önem verdiğini ifade ettikten sonra şu tasnifi yapar:

1. Basit cümle (*Gadi cömle*)

³⁴ Bu sorularla ilgili tartışmalar için, önceki bölümlerde zikrettiğimiz eserlere ek olarak, şu makalelere bakılabilir: A. N. Kononov, “Türkçede Birleşik Cümle Problemi”, **Bilimsel Bildiriler 1957**, Ankara, 1960, s. 175-179 Ş. Tekin, “Uygurcada Yardımcı Cümleler”, **TDAY-Bulleten 1965**, Ankara, 1989 s. 35-63; Beşir Göğüş, “Türkçede Cümlelerin Kuruluşu ve Temel Cümleciğe Bağlanma Şekilleri”, **TDAY-Bulleten 1968**, Ankara 1989, s. 89-142; Even Hovdhaugen, “Relative Clauses in Turkish”, **Bilimsel Bildiriler 1972**, Ankara, 1975, s. 551-555; Mertol Tulum, “Orhon Yazıtlarında Birleşik Cümleler ve Baş Cümle ile Yardımcı Cümle İlişkileri”, **TDAY-Bulleten 1990**, Ankara, 1994, s. 193-205; H. Zülfikar, “Girişik Cümle Sorunu”, **Türk Dili**, sayı 521, Haziran 1995, s. 643-648; H. Savran, “Birleşik Cümle Üzerine”, **Türk Dili**, sayı 568, Nisan 1999, s. 325-330; A. Mehmedoğlu, “Türk Dilinde Girişik Birleşik Cümle Meselesi”, **3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996**, Ankara, 1999, s. 745-768; M. Karaörs, “Cümle Bilgisinde İsimlendirme, Sınıflandırma ve Tahlil Metotlarının Birliği”, **Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı**, Ankara, 1995, s. 21-30; L. Karahan, “Türkçede Birleşik Cümle Problemi”, **Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı**, Ankara, 1995, s. 36-39; Mehman Musaoğlu, “Manas Destanının Dilinde Birleşik Cümle”, **Türkolojinin Çeşitli Sorunları Üzerine Makaleler-İncelemeler**, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 2002, s. 115-121 ; Hacı Ömer Karpuz, “Türkiye Türkçesinin Söz Dizimiyle İlgili Çalışmaların Dil Bilimi Metodolojisi Bakımından Değerlendirilmesi ve Bazı Teklifler”, **3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996**, Ankara 1999, s. 613-639; Jaklin Kornfilt, “On the Syntax and Morphology of Relative Clauses in Turkish”, **Dilbilim Araştırmaları 1997**, s. 24-52 ; M. Apaydın, “Yeni Bir Terim Önerisi : Birlikte Cümle”, **Türk Dili**, sayı 537, Eylül 1996, s. 252-255; Z. Turan, “Cümlenin Yapısıyla İlişkilendirilen Basit ve Birleşik Kavramları Üzerine”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, sayı 5, Sivas 1999, s. 299-311; Leyla Karahan, “Yapı Bakımından Cümle Sınıflandırmaları Üzerine”, **Türk Dili**, sayı 583, Temmuz 2000, s. 16-24; E. Sezer, “Farsçadan Gelen Yabancı ya da Türkçede ki’li Ad Tümcecikleri”, **Genel Dilbilim Dergisi**, sayı 2, s. 18-28 K. Türkay, “Türkiye Türkçesinde Sıralı Cümleler Sorunu Üzerine”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, sayı 1, Sivas, 1995, s. 71-80; Mahmut Fidancı, “Sıralı Cümle”, **Türk Dili**, sayı 534, Haziran 1995, s. 1315-1324; Mehmet Gece, “Türkiye Türkçesinde Bağlı Cümle”, **Türk Dili**, sayı 562, Ekim 1998, s. 332-340.

2. Denk unsurlu cümle (Oyışma cömle): Cümle içerisindeki görevi aynı olan iki denk unsurun yan yana kullanılmasıyla ortaya çıkan cümlelerdir:

Aniñ yöregé bötén eşçélerge, bötén izelgen halıqlarğa kaynar mehebbet bélen tibe idé. “Onun yüreği bütün işçilere, bütün ezilen halklara sıcak bir sevgiyle atıyordu.”

Alar ul yavız télekleréne iréşe almadılar, cînéldéler. “Onlar, o kötü dileklerine ulaşamadılar, yenildiler.”

3. Birleşik cümle (Kuşma cömle): Yazar içerisinde fiilimsi, şart cümlesi bulunan cümleleri; bağlaçlarla bağlanmış cümleleri ve bazı noktalama işaretleriyle sıralanmış cümleleri bu başlık altında inceler:

Min şeherge kérgende, koyaş çıkkán idé. “Ben şehre girdiğimde, güneş çıkmıştı.”

Bay kéşe lekin üze bik saran. “Zengin biri ama çok cimri.”

Méne koyaş çıktı, sandugaçlar sayrıy başladı. “İşte güneş çıktı, kuşlar ötmeye başladı.”

Kémnéñ belémé bar, şuniñ kadéré bar. “Kimin bilgisi var, onun değeri var.”

G. Alparov cümleleri “ahenk ve vurgularına göre” beşe ayırır:

1. Soru cümlesi (*Sorav cömlesé*)
2. Ünlem cümlesi (*Öndev cömlesé*)
3. Hikâye cümlesi (*Hikâye cömlesé*)
4. Emir cümlesi (*Boyırık cömlesé*)
5. Pişmanlık cümlesi (*Ükénéç cömlesé*).³⁵

Tatar Türkçesinin ilk önemli gramerlerinden birini yazan **V. N. Hangildin** eserinde kendi cümle tasnifini vermeden önce Tatar dilcilerinin yaptığı cümle tasniflerini değerlendirmiştir. Yazarın adını andığı dilcilere ve bu dilcilerin cümle tasniflerine yer veriyoruz :

Mirza Kazimbek dokuz cümle türü belirler: Temel unsurlu cümle (*cıynak cömle*), çok unsurlu cümle (*ceyénké cömle*)³⁶, tam cümle (*tulı cömle*), eksiltili cümle (*kim cömle*), olumlu cümle (*barlık cömle*), olumsuz cümle (*yuklık cömle*), bildirme cümlesi (*hikeye cömle*), soru cümlesi (*sorav cömle*), şart cümlesi (*şart cömle*).

Kayyum Nasiri'nin cümle tasnifi şu şekildedir: İsim cümlesi (*isém cömle*), fiil cümlesi (*figıl cömle*), ve bunların olumlu-olumsuz-soru (*barlık-yuklık-sorav*) şekilleri.

M. Korbangali ve **H. Gabelbedig** on iki cümle türü belirlemişlerdir: olumlu cümle, olumsuz cümle, özneli cümle, öznesi cümle, çok unsurlu cümle, temel unsurlu cümle; soru cümlesi, ünlem cümlesi, bildirme cümlesi; tam cümle, eksiltili cümle, denk unsurlu cümle.

³⁵ Örnekler için bkz: G. Alparov, age., s. 133-140

³⁶ Cıynak cümle: Sadece iki temel unsurdan oluşan (özne-yüklem) cümlelerdir.

Ceyénké cümle: İçinde yardımcı unsurların da bulunduğu (Zarf-Yer tamlayıcısı-Nesne) cümlelerdir.

C. Velidi Tatar Türkçesinde yedi tür cümle belirler: temel unsurlu cümle, çok unsurlu cümle, eksiltili cümle; bildirme cümlesi, ünlem cümlesi, soru cümlesi, dilek cümlesi.³⁷

V. N. Hangildin Tatar dilcilerinin tasniflerini verdikten sonra kendi tasnifine geçer. Yazarın cümle tasnifini şu şekilde tablolaştırabiliriz:

I. İfade maksatlarına göre:

a. Bildirme (*Hikâye*)

b. Soru (*Sorav*)

c. Emir (*Boyırık*)

d. Ünlem (*Öndev*)

II. Cümle unsurlarına göre:

a. İki temel unsurlu cümleler (*İké baş kiseklé cömleler*)

b. Bir temel unsurlu cümleler (*Bér baş kiseklé cömleler*)

b.1. Özneli cümle (*İvelé cömle*) : Özne kalıplaşmış, genel bir öznedir: *Bügéngé işné irtegege kaldırmıylar.* “Bugünün işini yarına bırakmazlar”

b.2. Öznesiz cümle (*İyeséz cömle*) : Özne yoktur: *Kiçe bik yöréldé.* “Dün çok yüründü.”

b.3. İsim-fiilli cümle (*İnfinitiv cömle*) : Gereklilik çekimi için de kullanılan *-IrgA, -mAskA* ekleriyle kurulan cümlelerdir: *At azığı kaydan alıp torırğa?* “At yemini nerden bulmalı?”

b.4. Yüklemlik sözlü cümle (*Heberlék cömle*) : *yuk* “yok”, *bar* “var”, *kirek* “gerek” vb kelimeler yüklem kelimesi kabul edilir: *Ul baladan nerse ömét iterge kirek.* “O çocuktan ne ümit etmeli.”, *İsepke bar* “Hesaba var.”

b.5. Tanım cümlesi (*Atav cömle*) : Birkaç kelimelik, daha çok tasvir bildiren ifadelerdir: *Kış, buran, salkın hava.* “Kış, fırtına, soğuk hava.”

b.6. Söz cümle (*Süz cömle*) : Ünlemler söz cümle kabul edilir: *Ah! Bu nindiy ayrılıv?* “Ah! Bu nasıl ayrılık?”

Yazar daha sonra birleşik cümleleri ayrı bir bölümde inceler. Birleşik cümle olarak bağlaça bağlanmış cümleleri, içerisinde fiilimsi-şart cümlesi bulunan cümleleri, noktalama işaretleriyle sıralanan anlamca ilgili cümleleri inceler.³⁸

M. Z. Zekiyev, cümleleri ilk olarak “olumlu (*raslav*) ve olumsuz (*inkar*)” şeklinde ikiye ayırır. Daha sonra “maksatlarına” göre dört cümle türü belirler:

1. Bildirme (*Hikâye*)

³⁷ V. N. Hangildin, age., s. 357; Yazar tasnifleri şu kaynaklardan aldığı belirtilir: Mirza Kazimbek, **Obşçaya Grammatika Turetsko-Tatarskogo Yazıka**, Kazan, 1842; K. Nasiri, **Enmüzeç**, Kazan, 1895; M. Korbangali-H. Gabdelbedig, **Ana Têlé Nehvé**, Kazan, 1919; C. Velidi, **Tatar Têlénêñ Grammatikası**, Kazan, 1919.

³⁸ Örnekler için bkz: V. N. Hangildin, age., s. 356-623

2. Soru (*Sorav*)

3. Emir (*Boyıruv*)

4. Ünlem (*Toygılı*)³⁹

Yazar “bir temel unsurlu cümleler (*Bir sostavlı cömleler*)” başlığı altında üç cümle türünü inceler:

1. İsim cümlesi (*Atav cömləsi*) : *Cey başları idé.* “Yaz başlarıydı.”

2. Öznesiz cümle (*İyeséz cömlə*):

a. Eyleyeni belirli cümle (*Bilgélé ütevçélé cömlə*): *Alar bélen niçék eşlerge?* “Onlarla nasıl konuşmalı?”

b. Eyleyeni belirsiz cümle (*Bilgéséz ütevçélé cömlə*): *Ni çeçseñ, şunu urırsıñ.* “Ne ekersen, onu biçersen” Bu cümledeki gibi -daha çok atasözlerinde- özne geneldir. Kişi eki olsa bile belirli biri yoktur.

3. Söz cümle (*Süz cömlə*) : “*Eyi, şulay, dörés, yarar, yahşı, yuk, tügél.*” gibi daha çok cevap için kullanılan sözler “söz cümle” adı altında incelenir: *Ul ukıtuvçımı? – Tügél .* “O öğretmen mi. – Değil”

M. Z. Zekiyev, unsurlarından biri söylenmeyen dizileri de bir cümle türü sayıp eksilteli cümle (*Kim cömlə*) adı altında inceler.⁴⁰ Zekiyev de birleşik cümleleri ayrı bir bölümde (“*Kuşma Cömlə Sintaksisi*” adı altında) inceler.⁴¹

Tatar Grammatikası III (Sintaksis) adlı eserde M. Z. Zekiyev’in tasnifi küçük farklılıklar dışında aynen kullanılır. En dikkat çeken fark “bir temel unsurlu cümlelerin” cümle türleri bölümünden çıkarılıp “cümle unsurları” bölümünde incelenmesidir.

Eserde cümleler, basit cümle söz dizimi (*gadi cömlə sintaksisi*) ve birleşik cümle söz dizimi (*kuşma cömlə sintaksisi*) olarak iki başlık altında değerlendirilir. Kullanılan tasnifi şu şekilde tablolaştırıyoruz:

A. Basit cümle söz dizimi (*Gadi cömlə sintaksisê*)

1. Olumlu cümle (*Raslav cömlə*) - Olumsuz cümle (*İnkar cömlə*)

2. Söylenme maksatları bakımından:

a. Bildirme (*Hikâye*)

³⁹ M. Z. Zekiyev, **HTETSP**, s. 126

⁴⁰ Eksilteli cümleye verdiği örneklerden bazıları şunlardır: - *Kayçan kayttıgız?*

- *Kiçe* “-Ne zaman döndünüz?”

- *Gece.*

- *Zinnet kayda?*

- *Urmanda, éşte.* “-Zinnet nerde?”

- *Ormanda işte*”

(M. Z. Zekiyev, **HTETSP**, s. 133-144)

⁴¹ age., s. 149-198; Yazarın birleşik cümle tasnifinin ayrıntılarını *Tatar Grammatikası (Sintaksis)* adlı eseri değerlendirirken de vereceğimizden, tekrara düşmemek için bu bölümde vermedik.

b. Soru (*Sorav*)

c. Emir (*Boyıruv*)

d. Ünlem (*Toygılı*).

3. Eksiltili cümle (*Kim cömle*)

B. Birleşik cümle söz dizimi (*Kuşma cömle sintaksisé*)

1. Basit Birleşik Cümle (*Gadi kuşma cömle*)

a. Yardımcı cümleli birleşik cümle (*Iyerçénlé kuşma cömle*)

a.1. Sentetik birleşik cümle (*Sintetik kuşma cömle*) : Yardımcı cümle ana cümleye isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil, şart ekleriyle bağlanır: Min alası kız kiyevge çıkan idé indé. “Ben(im) alacağ(ım) kız gelin olmuştu şimdi” Başıñ eşlemese ayagiñ küp yörér. “Kafan çalışmazsa ayağın çok yürür”

a.2. Analitik birleşik cümle (*Analitik kuşma cömle*) : Birbirine *ise, iken, dip, de, ki, güya, yagni, yuksa* vb görevli kelimelerle bağlanan cümlelerdir: Bér nerse iske töştémé çığırdan çığıp kitebéz. “Bir şey akla düştü mü çığırdan çıkıyoruz”, Séz bézge vakıtında kilép citeséz iken, bérnindiy üpkelev bulmayaçak. “Siz bize vaktinde gelseniz, hiç gerginlik olmayacak”

b. Sıralı birleşik cümle (*Tézme kuşma cömle*): Birbirine yardımcı cümle-ana cümle şeklinde bağlanmayan müstakil cümlelerin bağlama edatları ve ortak unsurlar yardımıyla sıralanması neticesinde oluşur: Bolıtlar taraldılar hem kön maturlandı. “Bulutlar dağıldı ve gün güzelleşti.” Ni cıylış bulmadı, ni kino kürsetmedéler. “Ne kalabalık oldu, ne de film gösterdiler.”

2. Karmaşık Birleşik Cümle (*Katlavlı kuşma cömle*)

a. İki den fazla yardımcı cümleli birleşik (*Küp iyerçénlé kuşma*): Yardımcı cümlesi ikiden fazla olan karmaşık birleşik cümledir: Bu hel miném balalık dustım Biktimér başınnan uzgan bér hel bulganga (1), bu tarihni kéşége söylemge Biktimér rizalık bérmegenge küre (2), hezérge çaklı min moni bérevge de söylemiy yördém. “Bu hal benim çocukluk arkadaşım Biktimir’in başından geçen bir hal olduğundan, bu tarihi birine söylemek için Biktimir izin vermediğinden, bugüne kadar ben bunu kimseye de söylemedim” (İki yardımcı cümlesi olduğu için “küp iyerçénlé kuşma cömle”)

b. İki den fazla sıralı birleşik (*Küp tézmeli kuşma*): İki den fazla sıralı cümlelerin sıralanmasıyla oluşan karmaşık birleşik cümlelerdir: Hebıbullın cavapsız kala (1), küzleré anıñ zur bulıp açılalar(2), hem yözé sizélérlek derecede agarıp kite. “Hebubillin cevapsız kalıyor, gözleri büyüyüp açılıyor ve yüzü sezilir derecede beyazlaşıyor” (İki den fazla cümle bir bağlama edatıyla sıralandığı için “küp tézmelé kuşma cömle”)

c. Katmerli birleşik (*Katnaş kuşma*): Yardımcı cümleli birleşik cümleyle sıralı birleşik cümlelerin birlikte kullanılmasıyla oluşur: Sin adaştıñ, (1) lekin sin yahşı idéñ (2), sinéñ yahşı idé küñéléñ (3), tik bilmedéñ (4) tormuş batkagınnan yalgız çıguv mömkin tügélén (5). “Sen yanıldın (1), lakin sen iyiydin (2), senin iyiydi kalbin (3), fakat bilemedin (4), hayat batağından yalnız

çıkmanın mümkün olmadığını (5)” (İkiden fazla cümle hem yardımcı cümlelerle hem de sıralama görevli kelimelerle (*tik* “fakat”, *lekin* “lakin”) bağlandığı için “katnaş kuşma cümle) kabul edilir.⁴²

Tatar Grammatikası’nda basit cümle ile birleşik cümle arasında bir türün daha varlığından söz edilir. Bu tür cümlelere “*Bér Yarım Heberléklé* (Yüklemlî) *Cömle*” adı verilir. Bu tür “yarı yüklemlî cümlelerin” tam cümle olmadığı, ana cümleye bağlı, çoğu zaman ana cümlelerin bir unsuru olduğu belirtilir. Verilen örneklerden bazıları şunlardır: *İnime kegaz hem kalem birdém*. “Kardeşime kağıt ve kalem verdim.”(Bu cümlelerin iki cümle olarak ayrılabilmesi ifade edilir: 1.Kardeşime kağıt verdim 2.Kardeşime kalem verdim), *Tözéleçek küpér yulnı kısırtur*. “Yapılacak köprü yolu kısaltır” (Öznesi olmayan isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil gruplarının da yarı yüklemlî cümle olduğu belirtilir.), *Min küp kürdém fildey kéşelerné, kiñ kükreklé, timér bedenlé*. “Ben çok gördüm fil gibi kişileri, geniş göğüslü, demir bedenli.” (“Geniş göğüslü olan kişiler”, “demir bedenli kişiler” şeklinde iki yarı yüklemlî cümle kabul edilir.)⁴³

F. S. Safiullina ve **M. Z. Zekiyev**’in birlikte yayımladıkları “Hezergé Tatar Edebiy Têlé” adlı eserde cümlelerin türlere ayrılmasında şu yedi ölçünün kullanıldığı ifade edilir:

1. Gramer bakımından ayrılıp ayrılmama: Bu bölümde cümleler unsurlarına kolaylıkla ayrılanlar ve ayrılmayanlar olarak ikiye ayrılır. Şu örnekler verilir: *Agıydıl! Min sinéñ bügengé tınıç, irkén-rehet, yakşı yarıñda basıp toram*. “İdil! Ben senin bugünkü dingin, rahat, güzel kıyında duruyorum” cümlesinde unsurlar kolayca ayrılır. Oysa diyaloglarda kullanılan sözler (ünlemler, ses taklitleri vb) gramer bakımından ayrılamaz:

-*Béleséñmé?* “-Biliyor musun?”

-*Yuk.* -Hayır.

-*Ul bélemé?* -O biliyor mu?”

-*Eyi.* -Evet.”

2. Söylenme maksatı: Bu bölümde cümleler dörde ayrılır: a. Bildirme (*Hikâye*) b. Soru (*Sorav*) c. Emir (*Boyıruv*) d. Ünlem (*Toygılı*)

3. Gerçeklikteki görünüşleri onaylayıp onaylamama: Olumlu (*raslav*), olumsuz (*inkar*)

4. Yardımcı unsurları olup olmama: Sadece temel unsurlardan oluşan cümleler (*cıynak cömle*), yardımcı unsurları da olan cümleler (*ceyénké cömle*)

5. Birleştirici merkezin durumu: Cümlede merkez, tek unursa tek unsurlu “*bér sostavlı*”, iki unursa “*iké sostavlı*” şeklinde bir ayırım yapılır.

6. Yüklem sayısı: Tek yüklemlî cümleler basit (*gadi*), birden fazla yüklemlî cümleler birleşik (*kuşma*) olarak belirlenir.

7. Anlam bakımından gerekli unsurları olup olmaması: Bu bakımdan cümleler tam (*tuli*) ve eksiltili (*kim*) cümle olarak ikiye ayrılır.⁴⁴

⁴² **Tatar Grammatikası III (Sintaksis)**, s. 272-447

⁴³ *age.*, s. 290-302.

⁴⁴ **F. S. Safiullina - M. Z. Zekiyev**, *age.*, s. 327-329

Üzbek Bayçura, Sovyet dönemindeki Tatar grameri araştırmalarını değerlendirdiği bir makalesinde cümle ile ilgili olarak şöyle bir tasnif yapar :

- a. Bağımsız bir özne ve çekimli bir yükleme (*predicate in finite form*) sahip olanlar.
- b. Bağımsız bir özne ve hükme bağlanmamış bir yükleme (*predicate in nonfinite form*) sahip olanlar.
- c. Bağımsız, farklı bir özneye sahip olmayıp, çekimli bir yükleme sahip cümleler.
- d. Bağımsız bir özneye de çekimlenmiş bir yükleme de sahip olmayanlar.⁴⁵

Tatar dilcilerinin cümle tasniflerinden sonra iki lehçe arasında cümle türleri bakımından tespit ettiğimiz farklılıkları şu şekilde sıralıyoruz:

1. Şartlı birleşik cümlelerde yardımcı cümlenin yüklemi farklı özellikler göstermektedir. Şart ekinin şart ifadesi iki lehçede farklı şekillerde sağlanır. Türkiye Türkçesinde bu ek doğrudan fiil köküne geldiğinde cümleye daha çok istek, dilek ifadesi verir: *Sen de bizimle şimdi gelsen*. Şart ifadesi, genellikle, bu ekin bir zaman veya tasarlama ekinden sonra getirilmesiyle yani birleşik çekimle sağlanır: *Sen bizimle gelirsən gideriz*. Tatar Türkçesinde ise *-sA* eki fiil köküne getirildiğinde şart ifadesi sağlanabilir. Birleşik çekime ihtiyaç duyulmaz: *Atalarınız toysa, katı açuvlanalar*. “Babalarınız duyarsa, çok kızarlar.”

2. Tatar Türkçesinde *-sA* ekli cümleler ana cümleyi zaman bakımından tamamlayan bir zarf gibi kullanılabilir: *Yulga çıksañ, yuldaşñ üzëñnen yahşı bulsun*. “Yola çıktığında yoldaşın kendinden iyi olsun.” Bu tür kullanımlar için Türkiye Türkçesinde “ne zaman, ne vakit” gibi yardımcı unsurlara ihtiyaç duyulmaktadır: *Ne zaman seni düşünsem, üzülürüm*.

3. Her iki lehçede de *ki*'li birleşik cümleler karşımıza çıkmaktadır. Fakat Türkiye Türkçesinde bu cümle tipi Tatar Türkçesine oranla daha fazla kullanılır. Ayrıca taradığımız eserlerde, Tatar Türkçesinde, bir isim unsurundan sonra gelerek ana cümlenin bir unsurunu niteleyen *ki*'li cümlelere rastlayamadık. Bu tür cümleler Türkiye Türkçesinde, sayısı az da olsa, kullanılır. *Sen ki en eski arkadaşımın, bunu nasıl yaparsın*. vb

4. Soru cümlelerinde *ml* ekinin kullanımı farklılık göstermektedir. Bu ek Tatar Türkçesinde *mIni* şeklinde de karşımıza çıkabilmektedir. Ayrıca bu ek *i-* fiilinden sonra kullanılabilir : *Anıñ kilerge hakı bar idé mé?* “Onun gelmeye hakkı var mıydı?” Türkiye Türkçesinde *i-* fiili sadece görevli bir unsur haline gelmiştir ve soru eki bu fiilden önce kullanılır.

5. Tatar Türkçesinde *ni...ni...* “ne...ne...” dizilişindeki cümlelerin yüklemeleri olumsuz olabilirken, Türkiye Türkçesinde bu tür cümlelerin yüklemeleri olumlu olmaktadır. *Ni cıyılış bulmadı, ni kino kürsetmedeler*. “Ne toplantı oldu, ne film gösterdiler.”

4. Sonuç

Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesi arasındaki söz dizimi farklılıklarını tespit etmeye çalıştığımız bu incelemenin sonunda, bu farklılıkların nedenlerini ve dilcilerin söz dizimine yaklaşımlarını birkaç madde altında değerlendiriyoruz:

⁴⁵ Üzbek Bayçura, “An Overview of the Development of Tatar Linguistics in the Soviet Time”, *Journal of Turkish Studies*, Harvard, 1993, s. 35

a. Her şeyden önce iki lehçenin söz dizimi arasında yapı bakımından çok önemli farklılıkların olmadığını söylememiz gerekir. İki lehçede de Türk söz diziminin *yardımcı unsur + ana unsur* dizilişi korunmuştur. Ancak yine de yukarıda da üzerinde durduğumuz bazı farklı kullanımlar dikkat çekmektedir. Bu farkların nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

Diğer dillerin etkisi

Diller arası etkileşimler farklı kullanımları doğurmaktadır. Tatar Türkçesindeki bazı kullanımlarda Rusçanın etkisini görmek mümkündür. Bilindiği gibi Türkçede bir isim, sayı sıfatıyla nitelendiğinde çokluk eki almaz. *İki çocuk / *iki çocuklar*. vb Bu, aynı zamanda Altay dillerinin de genel bir özelliğidir. Ancak Tatar Türkçesinde zaman bildiren bazı isimler sayı sıfatıyla belirtildiğinde çokluk eki alabilir: *öç atnalar* “üç hafta(lar)” vb. Yabancı dillerin buna benzer etkileri iki lehçe arasındaki farklı kullanımlara neden olmuştur.

Eski Türkçedeki kullanımların bir lehçede korunurken diğerinde korunmaması

Bu başlık altında vereceğimiz en iyi örnek şart eki ve bu ekle kurulan birleşik cümlelerin yapısıdır. Bilindiği gibi bu ek Eski Türkçede bir zarf-fiil ekiydi (*-sAr*) ve şart ifadesi için başka bir eke ihtiyaç duymuyordu. (*Bir todşar açsık ömez sen*. “Bir doysan açlık düşünmezsin” vb) Tatar Türkçesinde de şart eki bir zarf-fiil eki gibi kullanılabilir ve şart ifadesi için birleşik çekime ihtiyaç duymaz. (*Kışın karlı buran bulsa, yazın yağır bula*. “Kışın karlı fırtına ol(ur)sa, baharda yağmur yağar.”) Türkiye Türkçesinde ise şart eki, şart ifadesi için çoklukla birleşik çekime ihtiyaç duymaktadır. (*Yağmur yağarsa çıkmayız*) İki lehçe arasındaki bu farklı kullanımın nedeni, eski kullanımın bir lehçede korunurken, diğerinde korunmamasıdır.

b. Her iki lehçenin söz dizimi, genel özellikler bakımından çok yakın olsa da, dilciler arasında söz dizimine yaklaşım ve gramer anlayışı bakımından büyük farklılıklar vardır. Bu yaklaşım farklarını üç ana konuya göre (kelime grupları, cümle unsurları, cümle türleri) şu şekilde özetleyebiliriz:

Kelime Grupları

Türkiye’deki dil bilgisi yazımında kelime grupları adlandırılırken çoklukla yardımcı unsur esas alınır. Buna göre “*onun* (yardımcı unsur) *çocuğu* (ana unsur)” bir isim tamlamasıdır. “*güzel* (yardımcı unsur) *çocuk* (ana unsur)” sıfat tamlamasıdır. Bu tamlamalardaki ana unsurlar “isim”dir ancak ikinci tamlamadaki yardımcı unsur sıfat olduğu için bu tamlama türüne sıfat tamlaması adı verilir.

Tatar dilciliğinde ise ana unsurun türüne göre tasnif yapılır. Yukarıdaki örnek üzerinde gösterirsek, “*onun çocuğu*” ve “*güzel çocuk*” söz dizileri, ana unsurları (*çocuk*) isim olduğu için isim grubudur (*isem süztözme*). Sıfat grubu ise ana unsuru sıfat olan söz dizileridir. Mesela, “*çok güzel çocuk*” dizisinde “*çok güzel*” sıfat grubudur (*sıfıyat süztözme*). Çünkü ana unsur olan “*güzel*” sıfattır. Aynı durum zarf grupları için de geçerlidir. “*Çok güzel konuştu.*” cümlesinde “*çok güzel*” grubu, ana unsur (*güzel*) bu cümlede zarf olduğu için zarf grubudur (*revüş süztözme*).

Cümle Unsurları

Tatar gramerciliğinde Türkiye gramerciliğinden farklı olarak iki cümle unsuru daha işlenir. Bunlar *ayırğıç* ve *anıklagıçtır*. *Ayırğıç*, isim ve sıfat tamlamalarındaki tamlayanlardır. *Anıklagıç* ise ara söz niteliğindeki unsurlardır. Türkiye’deki dil bilgisi yazımında bu unsurlar daha çok kelime grubu bölümünde işlenir. Aynı bir cümle unsuru kabul edilmez. Tatar gramerciliğinde unsurlar belirlenirken şekilden çok işlev esas alınır.

Cümle Türleri

Türkiye'deki gramer yazımında cümleler türlere ayrılırken yapı, anlam, yüklem türü vb ölçüler kullanılır. Bu ölçülere ayrı başlıklar verilir ve cümleler bu başlıklar altında incelenir.

Tatar gramerciliğinde ise ilk olarak "basit cümle" (*gadi cömle*) ana başlığı altında cümleler unsurlarına ve anlamlarına göre incelenir. Daha sonra "birleşik cümle" (*kuşma cömle*) ana başlığı altında birleşik cümleler yapılarına, yardımcı cümlelerine göre incelenir. Yani Türkiye gramerciliğindeki gibi her ölçüye ayrı bir başlık verilmez. Ayrıca Türkiye'deki eserlerde kullanılan ölçülerden ikisi (yüklem türü, yüklem yeri) Tatar dilciliğinde kullanılmaz. Anlamlarına göre cümleler konusu da sadece "basit cümle" başlığı altında incelenir.